

YAYIN TANITIM

Türkmen Türkçesi Üzerine Yeni Araştırmalar

Mustafa Uğurlu,
Kırıkkale Üniversitesi

Türk Dünyasının yakınlaşmasının önündeki siyasi engeller, son zamanlarda büyük ölçüde ortadan kalkmıştır. Bilhassa, Sovyetler Birliği zamanında dışarıya kapalı olan Türklerin yaşadığı bölgelere gidebilmek artık oldukça kolaylaşmıştır. Bu, bütün dünyada olduğu gibi Türkiye'de de Türk topluluklarına karşı kültürel ve ekonomik yönden bir ilgi doğurmuştur. Bu durum, Türklük bilimi açısından da faydalı olmuş; kaynaklara daha rahat ulaşabilme imkânının artmasıyla doğru orantılı olarak Türk lehçeleri üzerine yapılan çalışmalar da gün geçtikçe artmaktadır. Ancak, yapılanlar arzu edilen düzeyde değildir. En azından, bütün Türk lehçelerinin mufassal karşılaştırmalı sözlükleri ve gramerleri bile henüz yayımlanmamıştır. Prof. Dr. Ahmet B. Ercilasun başkanlığındaki bir grup araştırmacı tarafından bu konuda yapılan çalışmaları takdir ediyor ve neticesini dört gözle bekliyoruz¹.

Türk lehçeleri üzerine şimdiye kadar birçok araştırma yayımlanmıştır; bunlar arasında Sovyetler Birliği zamanında yapılanlar, bazı eksik ve yanlışlarına rağmen, hem çeşitlilik hem de sayı bakımından öne çıkmaktadır. Meselâ, "Türkî diller" (*Tyurskie yazıki*) küçük veya büyük sözlük ve gramerleri yayımlanmıştır. Türkiye'de ise, bu tür çalışmalar yok denecek kadar azdır; bilhassa, nüfusça kalabalık Türk topluluklarının yazı dilleriyle ilgili sözlük ve gramerlere çeşitli ilişkilerin yürütülebilmesi için acilen ihtiyaç vardır.

1. Türkmenler

Türkmenler, Türk toplulukları içinde hem nüfus, hem de Türkiye ile etnik ve tarihî bağları bakımından önemlidir. Teke, Yomut, Ersarı, Sarık, Salır, Göklen, Çovdur gibi kabilelerden oluşan uzun yıllar göçebe bir hayat süren Türkmenler, Türkiyelilerin çoğunluğunun da mensup olduğu Oğuzlardandır.

Bir zamanlar Orta Asya'nın değişik yerlerinde birlikte yaşayan Oğuz boyları, çeşitli sebeplerden dolayı göç ederek Ceyhun nehri civarından Balkanlara kadar olan bölgelere yerleşmişlerdir. Hazar denizinin doğusunda, diğer halklarla çevrelenmiş olarak İran'da, Azerbaycan ve Anadolu'da yaşayan Oğuzların dil ve kültürlerinde zamanla çeşitli sebepler yüzünden farklılıklar meydana gelmiştir.

2. Türkmen Türkçesi

Bugün Türk Dünyasında bulunan dil alanları² ("lehçeler"), kaynak bakımından Uygurca, Bulgarca, Kıpçakça, Oğuzca gibi "temel lehçe'lere dayanmakta; bunlar da kendi aralarında birbirlerine farklı uzaklıktaki "ikincil lehçe"lere bölünmektedir³. Bunların bir kısmı, "yazıdili"dir, bir kısmı ise sadece konuşmada kullanılmaktadır.

Türkmenistan Cumhuriyeti' nin resmî yaz dili⁴ olan Türkmen Türkçesi, Oğuzcaya dayanmakta ve Sovyetler Birliği zamanında komisyonlarca normlaştırılarak yazı dili hâline getirilmiştir.

Türk lehçelerinin kendilerine mahsus kelime hazineleri vardır. Ancak, bunlar, belli bir oranda "Genel Türkçe" düzeyinde; bundan daha büyük bir oranda da temel lehçe düzeyinde birbiriyle Örtüşür Dolayısıyla, Oğuzcaya dayanan lehçelerin, bu arada Türkmen ve Türkiye Türkçelerinin kelime hazineleri de belli bir oranda örtüşün Ayrıca, kelime hazinelerinin örtüşmesinde, tarih boyunca toplulukların farklı iktisadî, kültürel vb. münasebetleri; dinî, siyasî, ekonomik vb. yönlerden maruz kaldıkları yabancı etkiler de önemli bir rol oynayabilir. Bu bakımdan Türkmen Türkçesi, çeşitli tarihî ve kültürel sebeplerle Çağatay yazı dilinin ve Rus-çanın etkisinde kalmıştır. Örnek: Oğuzcadaki *v-* sesi, Çağatayca bir özellik olarak Türkmencede *ö-*'dir: *baar* "var", *bar-* "gitmek", *her-* "vermek". Türkmence, ana Türkçedeki aslî uzunlukları en iyi koruyan Türk yazı dilidir (Tekin 1975, 80), Ancak bu uzunluklar, yazıda gösterilmektedir. Türkmenler, yazılı edebiyatlarının başlangıcı olan 18. yüzyıldan 1928'e kadar Arap, 1928-1940 yılları arasında Latin, 1940'tan sonra da Kiril alfabesini kullanmışlardır. Türkmenistan Meclisi, 12 Nisan 1993 tarihinde aldığı bir kararla Lâtin alfabesini esas alan yeni Türkmen alfabesine geçmeyi kabul etmiştir. Bu karara göre yeni alfabe, 1 Ocak 1996 tarihinden itibaren resmen kullanılmaya başlanmış; daha sonra alınan bir kararla birkaç harfte değişiklik yapılarak 1 Ocak 2000'de bütünüyle Lâtin alfabesine geçilmiştir.

3. Türkmenistan

Türkmenistan, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra 27 Ekim 1991'de bağımsızlığına kavuşmuştur. Yüzölçümü 488.100 km² olan ülkenin kuzeyinde Kazakistan, kuzeydoğusunda Özbekistan, güneyinde Afganistan ve İran, batısında Hazar denizi boyunca Azerbaycan bulunmaktadır. 1996 sayımına göre nüfusu 4.566.800'dür. Başkenti Aşkabat'tır. Diğer önemli şehirleri, Man (Merv), Türkmenbaşı (Krasnovodsk), Daşhovuz, Çârcev, Nebitdağ, Köneürgeç ve Kerki'dir. Amuderya, Murğap, Tecen ve Etrek önemli nehirleridir. Kurak bir iklimin hâkim olduğu Türkmenistan topraklarının büyük bir kısmı çöllerle bir kısmı çöllerle kaplıdır. Ülkede Türkmenlerin dışında Azeriler, Karakalpaklar, Özbekler, Tatarlar ve Ruslar yaşamaktadır.

4. Türkmen Türkçesi Üzerine Yeni Araştırmalar

Bu yazıda, Türkmen Türkçesi üzerine Türkiye'de Mehmet Kara tarafından yayımlanmış üç eser değerlendirilmeye çalışılacaktır. Mehmet Kara Türkmen Türkçesi üzerine son zamanlarda yaptığı çalışmalarıyla dikkat çeken bir araştırmacıdır. 1996 yılında tamamladığı doktora tezi de Türkmen Türkçesi üzerinedir: *Ata Atacanov'un Şiirleri I (Giriş - Metin - Aktarma)*; *Ata Atacanov'un Şiirleri II (İnceleme - Gramer Dizini)*. Bu çalışmada, Türkmen edebiyatının tanınmış şairlerinden Ata Atacanov'un *Men Size Baryaan* adlı eseri incelenmiştir. Bu eserde 335 şiir bulunmaktadır. Ata Atacanov, 1922 yılında Marı'da (Merv) doğmuştur. Aşkabat Pedagoji Enstitüsünü bitirmiş; bir müddet öğretmenlik yaptıktan sonra yayıncılık alanında çalışmıştır. 1989 yılında vefat etmiştir.

Küçük yaşlarından itibaren sanat ve edebiyata ilgi duyan Ata Atacanov, "Taâze Yıl Geldi" (Yeni Yıl Geldi) adlı ilk şiirini 1941 yılında yayımlamıştır. İkinci Dünya Savaşı sırasında ise "vatan" ve "savaş" temalarını işleyen şiirleriyle tanınır. Bu şiirleri, daha çok halk şiiri tarzına yakın ve akıcı bir dille yazılmıştır. Şiirlerinin güçlü bir lirizmi vardır. Bundan dolayı, birçok şiiri bestelenmiştir. Şiirleri; "Arzlı Muhmaan" (Aziz Misafir), "Öçme Oo-cağım" (Sönme Ocağım), "Aaylı Ağşam" (Aylı Akşam), "Men Size Baryaan" (Ben Bize Gitmekteyim) adlı kitaplarda toplanmıştır. Atacanov, şiirin yanı sıra roman da yazmıştır. Arşiv belgelerinden de faydalanarak yazdığı "Çakmak" adlı romanında, 1920'H yıllarda Rus nüfusu ve baskısına karşı gelenlerle, Rusların saflarında yer alanların mücadele-

lerini ele almıştır. "Öz Tanışlarım" (Tanındıklarım)'da ise, son devir Türkmen aydınının yaşayış biçimiyle ilgili kesitleri ortaya koymuştur. Eserde, Türkmen şair, yazar ve ilim adamlarının yaşantılarını değerlendirilmiş, bazılarının halktan kopuk olduklarını vurgulanmıştır.

4.1. Mehmet Kara'nın doktora tezi 1997 yılında yayımlanmıştır: *Ata Atacanov Şiirleri I-II* (-Türk Dil Kurumu Yayınları 671), Ankara. Eserin "Giriş" (s. xiii - xxv) bölümünde, Türkmen şiirinin tarihî gelişimi, Ata Atacanov'un hayatı, edebî kişiliği ve eserleri üzerinde durulmuştur. "Metin ve Aktarma" (s. 1-801) bölümünde, şiirlerin asılları ve Türkiye Türkçesi arasında daha başka yönlerden araştırma yapacaklar için de malzeme olacaktır.

Eserin ikinci cildi; "Şekil", "Muhteva", "Dil ve Üslup", "Kaynakça" ve "Garmer Dizini" bölümlerinden oluşmaktadır. "Şekil" bölümünde Ata Atacanov'un şiirleri, nazım birimi, vezin, kafiye ve redif yönünden incelenmiştir. Buna göre (s.369 vd.) şair; klâsik edebiyata ait nazım birimi olan beyitlere şiirlerinde pek yer vermemiş; dörtlükler kullanmış; yer yer dörtlüklerde bulunan mısraları dağıtarak bentlere serbest şiir görünümü vermiştir. Ancak bunlar, bildiğimiz serbest şiirden çok farklıdır. Şiirler, çözülmeye uğramakla birlikte vezin ve kafiye belli bir düzen içerisindedir. "Muhteva" bölümünde ise, Ata Atacanov'un şiirlerinde hangi konuları işlediği tespit edilmiştir. Buna göre, aşk ve sevgiliyle ilgili şiirler birinci sırada yer almış; 335 şiirin 99'unda bu tema işlenmiştir. Aşkın tabiatla bütünleştirildiği şiirlerde tablolaştırma eğilimi belirgindir. Bunlar, Atacanov'un en güzel şiirleridir. "Fizikî ve ruhî yönleriyle insan" konusu, 55 şiirle ikinci sırada yer almıştır. Atacanov'un şiirlerinde; aydınlık bir gelecek için çabalayan ; iyi, cömert, birbiriyle dost, vatanını seven insanlar övül-mektedir.

Dil araştırmaları bakımından önemli olan "Dil ve Üslup" bölümünde, Ata Atacanov'un kullandığı kelimeler; imlâları, kaynakları, çeşitli bakımından tespit edilerek kullanım sıklığı belirlenmiştir. Ayrıca, şairin ne tür cümleleri tercih ettiği ve hangi edebî sanatlara yer verdiği incelenmiştir. Bu bölümden öğrendiğimize göre (s.371 vd.) şair, toplam 51164 kelime kullanmış; bunların 34217'si (% 66.88) Türkçe kökenlidir. Alınma kelimelerden sıklığı en yüksek olanlar, sırasıyla Arapça ve Farsçadır. Rusça kelimelerin sıklık düzeyi, Arapça ve Farsça kelimelere oranla oldukça düşüktür. Toplam kelimelerin % 79.99'u Türkiye Türkçesiyle ortaktır. Mehmet

Kara'nın yaptığı bu çalışma aynı zamanda Türkmen Türkçesi ile Türkiye Türkçesinin anlaşılabilirlik oranı hakkında da bir fikir vermektedir. Şairin kullandığı bazı kelimeler, ağız özellikleri taşımaktadır ve Türkmen Türkçesinin yazı dilinde bulunmaktadır.

Mehmet Kara'nın vardığı sonuca göre; şair, isimleri diğer kelime türlerinden daha fazla kullanmıştır. Doğrudan doğruya üslûba tesir eden 45.961 kelimedenden 30.778'i (% 66.97) isim; 15.183'ü (% 33.03) fiil türündedir. En çok kullandığı isim "göz"dür. "Göz", hem insanın dünyaya açılan penceresi hem de birinci derecede güzellik unsuru olduğu için sıklığı bu kadar yüksek çıkmıştır. Şairin en fazla kullandığı fiil, "bolmak"tır. Söz konusu fiil, aynı zamanda sıklığı en yüksek kelimedir. Atacanov'un şiirlerinde en çok kullandığı zamir, sıklığı en yüksek ikinci kelime olan "men"dir. Ata-canov, daha çok varlıkların rengiyle alâkalı niteleme sıfatlarına yer vermiştir. Bu da onun eşyanın rengini birinci plânda tuttuğunu gösterir. Şair, zarf türünden en fazla zaman zarflarını kullanmıştır. Bunlardan sıklığı en yüksek olanlar, "indi" (şimdi), "buu gün" (bugün) ve "hââzir" (şim-di)'dir. Bu da onun daha ziyade içinde bulunduğu anla meşgul olduğunun bir ifadesidir. Bunlardan başka; "yool" (yol), "oot" (ateş) ve "gün" (güneş) gibi kelimelerin sıklığı da yüksektir. "Yol;" edebiliğin, insan arayışlarının ve başarılarının; "ateş" ve "güneş" ise, halkın ateşli ve heyecanlı yüreğinin sebolüdür.

Atacanov, kelime gruplarının en fazla isim ve sıfat tamlamalarını kullanmıştır. Bu durum şairin, varlıkların birbirleriyle ilişkileri ve nitelikleriyle derinlemesine ilgilendiğini göstermektedir. Atacanov şiirlerinde deyimleri de sıkça kullanmıştır; bunların bir kısmı Türkiye Türkçesindekilerden farksızdır.

"Gramer Dizini" (s. 3377 8 1006) bbollümünde Ata Atacanov'un incelelenen şiirlerinde geçen kelimelerin gramatikal indeksi verilmiştir. Türkmen Türkçesindeki uzun ünlüler,, alfabe gösterilmediği için Türkiye Türkleri tarafından kolayca bilinmemektedir. Mehmet Kara'nın geçen kelimelerdeki uzun ünlüleri tesbit etmiş ve göstermiş olmasını, başarılı buluyorum.

4. 2. Mehmet Kara, Türkmen Türkçesi ve edebiyatı hakkında daha önce çeşitli dergilerde yayımladığı çalışmaların,Türkmen *Türkçesi ve Türkmen Edebiyatı Üzerine Araştırmalar* (s. 101 -195) olarak iki kısımda toplanmıştır.Eserin sonunda 5s 197 - 205) "Kaynakça" bulunmaktadır.

"Türkmencede Yaygın Olan Bir Hece Yutulması olayı: "r"li Fiillerde Geniş Zaman Ekinin Eriyip Kaybolması"(s. 10 -28)adlı makalede, bünyesinde/r / sesi bulunduran iillere geniş zaman eki - r getirildiğinde; ünsüz düşmesi, ünlü düşmesi, hece yutulması gibi ses olaylarının meydana geldiği Türkmenceden

verilen örneklerle tesbit edilmiştir. Böyle durumlarda, diğer Türk lehçelerinde de benzer ses olayları meydana gelmektedir. Ancak, Mehmet Kara' nın tesbitine göre bu Türkmencede çok yaygındır. Burada, ikisi de hece düşmesi neticesinde oluşan - *pdir ve -p duur* şekillerinin aktarmalarda karıştırılmaması gerektiği doğru olarak tesbit edilmiştir: *Göök otlar altın övsiip duur " Yeşil otlar altın gibi parlıyor" x Göök otlar altın övsüptür "Yeşil otlar altın gibi parlamıştır"*

" Türkmen Türkçesinde Ünlüler" (s. 29 -42) "Türkmen Türkçesinde Ünsüzler" (s.43 -42)"Türkmen Türkçesinde Ünlü Uyumları" (s. 53-58) ve "Arapça ve Farsçadan Türkmenceye Geçen Kelimelerde Görülen Ses Değişmeleri" (s. 65-80) adlı makalelerde, Türkmen Türkçesinin ses yapısı üzerinde durulmuştur. Aslı uzun ünlüleri koruması bakımından Türkmence, Türk lehçeleri içinde özel bir yere sahiptir. Çoğu kere uzun ve kısa ünlülerle anlam farkı sağlanmakta v maalesef yazıda uzunluklar gösterilmemektedir: *baş* "baş" x *baaş* "çıban". Türkmencede başka Türk lehçelerinde olduğu gibi, çeşitli ses olayları neticesinde meydana gelen "dolaylı uzun ünlüler"de bulunmaktadır. Ünsüzlerin anlatıldığı bölümde (s. 43) kullanılan "*nazal n (n)*" terimi, Türkiye'deki başka araştırmacılarca da kullanımasma rağmen, yanlıştır. Çünkü, burun sesi ("nazal") olması, adı geçen sesin ayırt edici özelliği değildir. Burun sesi olan *m, n* gibi sesler de vardır. Bunun için "geniz n'si" terimi daha uygundur; bk. Batı dillerindeki karşılığı ("nasal velar"). Mahmet Kara, diğer yazısında, Türkmen Türkçesindeki ünlü uyumlarının Türkiye Türkçesine göre bazı farklılıklar gösterdiğini doğru olarak tespit etmiştir.

"Arapça ve Farsçadan Türkmenceye Geçen Kelimelerde Görülen Ses Değişmeleri" adlı makalede, değiştiği düşünülen her bir ses için Türkmenceden yeterli örnekler verilmiştir. Burada kelimelerdeki seslerin değişme sebepleri açıklanmamış ve sadece durum tespiti yapılmıştır. Türk lehçelerindeki Arapça ve Farsçadan alınma kelimelerin karşılaştırmalı bir sözlüğünü ve değişikliklerin sebeplerini gösteren bir araştırma yapmak, Türk-

lük bilimi için çok önemlidir. Mehmet Kara da bu yolda bir çalışma yapmıştır. Ancak, bir kelimenin Türkmenceye hangi yoldan ve hangi şartlarda girdiği iyi tespit edilmeden "aslı" m Türkiye Türkçesindeki gibi farz etmek yanılıya götürür, /e/ sesi, Arapça aslında da gerçekten /e/ sesi, ("Phonem") ile değildir. Çünkü Arapça, Türkçedeki gibi /a/ ve /e/ ayrımını yapmamaktadır.

4. 3. Mehmet Kara, Türkmen Türkçesi üzerine, acil ihtiyaç duyulan türden bi eser de yayımlamıştır: Türkmençe (*Giriş - Gramer - Metinler - Sözlük*), (= Kültür Bakanlığı Yayınları 2479), Ankara.

Bu çalışma, Türkmen Türkçesiyle ilgili araştırma yapmak ve bu yazı dilini öğrenmek isteyenler için temel bilgiler bulunan bir el kitabı niteliğindedir.

Eserin "Giriş" (s. 1-7) bölümünde, "Türkmenistan", "Türkmence" ve "Türkmen Edebiyatı"yla ilgili bilgiler bulunmaktadır. Gramerle ilgili kısımda (s. 14 - 69), Türkmen Türkçesinin ses ve şekil bilgisine dair bilgilere yer verilmiştir. Burada, Türkiye'de tanınan gramerlerdeki alışılmış sıra takip edilmiştir⁵; böylece Türk dili ve Edebiyatı Bölümlerindeki öğrenciler, yabancılik çekmeyeceklerdir.

Kaynaklar

DOERFER, G., 1990 Die Stellung des Osmanischen im Kreise des Oghusischen und seme Vorgeschichte, *Handbuch der türkischen Sprachwissenschaft I*, (- Bibliotheca Orientalis Hungarica 31), Budapest, s. 13 - 34.

ERCİLASUN, A. B., 1993, Türk Dünyasının Dil Birliği Mes'elesi, *Türk Dünyası Üzerine Makaleler - İncelemeler*, (- Akçağ Yayınları 93), Ankara, s. 65 - 75.

ERCİLASUN, A. B., 2001, Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözcülüğü Üzerine, *Doğu Akdeniz Üniversitesi, Uluslararası Sözlübilim Sempozyumu Bildirileri* [Yayımlanan: Nurettin Demirç - Emine Yılmaz], Gazimağusa, s. 77-81.

ERGİN, M., 1972, *Türk Dil Bilgisi*, <= İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları 785), İstanbul.

JOHANSON, L., 1993, Zur Geltung türkischer Schriftsysteme, *Türk Kültürü Araştırmaları* 30, s. 165 -178.

PARLATIR, İ. ve diğeri, 1998°, *Türkçe Sözlük*, (= Türk Dil Kurumu Yayınları 549), Ankara.

TEKİN, T., 1975, *Ana Türkçede Aslı Uzun Ünlüler*, (= Hacettepe Üniversitesi Yayınları B, 15), Ankara.

Açıklamalar

1 Bk. Ericlasun2001.

2 Krş. "Türk dilleri; Türk şiveleri; Tyurskie yazıki; Turkic languages".

3 Bk. Johanson 1993,165 vd.

4 Bir "dil alanı", yani "lehçe"nin kullanım alanı ile kendisini temsil eden yazı dilinin kullanım alanı, birçok durumda örtüşmektedir. Bazı araştırmacılara göre, Türkmenistan'ın İran sınırına yakın bölgelerde Türkmen Türkçesi değil, Horasan Türkçesi kullanılmaktadır; bk. Doerfer, 1990. Ayrıca, Sovyetler Birliği zamanında meydana getirilen yazı dillerinin, adını taşıdığı lehçeleri ne ölçüde temsil ettiği tartışmalı bir konudur; bk. Ericlasun 1993 ve Johanson 1993.

5 Meselâ; 1972.

6 Bk. Parlatır 1998, 822.

Larry Clark, *Turkmen Reference Grammar*, Turcologica 34, yay. Lars Johanson, ISBN 3-447-04019-X, ISSN 0177-47-43, Wiesbaden 1998, xxvi+708 s.

Doç. Dr. Emine YILMAZ

Hacettepe Üniversitesi

Türkmence, farklı kaynaklarda *Güney Türkçesi*, *Güneybatı Türkçesi* gibi terimlerle karşılaşılsa da yaygın olarak *Batı Türkçesi* adı verilen Oğuz grubunun doğu bölümünde yer alan tek Türk dilidir. 16. yüzyıldan itibaren Çağatay yazı dilinin yoğun etkisi altında gelişen ve 18. yüzyılda Arap harfleriyle yazılmaya başlanan Türkmence, bu nedenle Batı Türkçesi yanında Doğu Türkçesi özellikler de gösterir.

Türkmenceyi, ait olduğu gruptan ayıran en temel özellik Ana Türkçedeki uzun ünlüleri korumuş olmasıdır. Ayrıca *bol-*, *bar-*, *ber-*, *bar* kelimelerinin başındaki *b-* ünsüzünün korunmuş olması, ünlü sonrası *yönelme*, *-ip zatî-*